

Kapital:

Burjuva ideolojisinin eleştirisi*

Ahmet Öncü

Giriş

İrademizin herhangi bir rol oynamadığı dünyaya geliş serüvenimize, eskilerin dediği gibi, *üryan*, yani çıplak başlarız. Dünyaya üryan geliriz. Büyüklerimiz bizi giydirme sorumluluklarını asla unutmazlar. Dünya ile yeni tanıştığımız o ilk dakikalarda üzerimize bir örtü örterler; hiç beklemeden çıplaklığımıza son verirler. Bundan sonra insan bir daha kolay kolay üryan kalmaz. Sanki insan kendi yalın halini görmekten korkmaktadır. Türkçeleşmiş olan “insan” kelimesi Arapçadır ve “unutan” anlamına gelir. Üryanlıktan korkulduğundan olsa gerek bebeğin üzeri örtülerek ne olduğu unutturulmak istenmektedir. Üzerimize geçirilen ve geçirdiğimiz giysiler korkularımızı unutturmaya yarar. Giyinen yaratık olan insan belki de bu nedenle unutan yaratık olarak tanımlanmıştır. Bu aynı zamanda korkan bir yaratıktır. Buna karşın, yine eskilerin dediği gibi, “korkunun ecele faydası yoktur”. Yaşarken unutan, ölürlen hatırlar. Ölüm yaklaştıkça giy-

---

*Kapital'in 140. Yılı Sempozyumu'nda (İstanbul, 24-25 Kasım, 2007) sunulan bildiri. Sempozyumu büyük özverilerle düzenledikleri, başarıyla gerçekleştirdikleri ve bu bildiriye sunma olanağını bana sağladıkları için emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Devrimci Marksizm

siler önemini yitirir ve unutulmuş, unutturulan çıplaklık bütün varlığıyla kendini hatırlatır. Ölüme yaklaşmak, ölüme yakın olmak, unutan yaratıktan uzaklaşmak, hatırlayan yaratığa yaklaşımdır. Çıplaklık geri döner.

Burada unutmaya, unutturmaya direnmek ama aynı zamanda bir şeyleri hatırlamak ve hatırlatmak için toplanmış bulunuyoruz. Kapitalist gerçekliğin o garip ve “çirkin” giysilerini üzerimizden çıkararak *üryan* halimizi tekrar görebilmemiz için Karl Marx’ın 140 yıl önce bize sunduğu eserini, Kapital’i, hatırlamak ve hatırlatmak için buradayız. Bu tür toplantılar -eğer yanılmıyorsam- bir kural olarak 10’uncu, 25’inci, 50’nci, 100’üncü, 150’nci gibi yıllara rastlatılır. Bu nedenle Kapital’i yayınlanışından 140 yıl sonra bir toplantıyla hatırlamanın ve hatırlatmanın kural dışı bir durum olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kural dışı davranışın arkasında “ölmekte” olan bir uygarlığın, “burjuva uygarlığının”, tetiklediği toplumsal bir arayışın bulunduğunu düşünüyorum. Sanki sonuna yaklaşan burjuva toplumu çıplaklığıyla yüzleşebilmek için bizleri Marx’a ve en büyük eserine yöneliyor. Sanki burjuva toplumunun “unutmuş” göremediği yalnız gerçekliğini görebilmek için bizleri buraya çağırılmış bulunuyor.

Marx yaşadığımız ama göremediğimiz bir gerçekliği bize gösterdiği için insanlık tarihinden asla silinmeyecek büyük bir düşünür ve devrimcidir. “İnsana ait olan hiçbir şey bana yabancı değildir” derken aslında bütün eserlerinde tek bir şeyi aradığını bize söylemektedir: İnsana ait olan *her şeyle* ilgilenerek, bu türün tarihsel bir varlık olarak toplumsal evrimini anlamaya ve açıklamaya çalışmak. Hiç kuşkusuz her bir eseri kendi içsel tutarlılığı gereği belli bir soruna odaklanmıştır; ama söz konusu bu genel arayış bütün eserlerinde açığa çıkar ve bize kendisini dolayimsız gösterir. En soyut tartışmanın ortasında birden bire en somut haliyle insan karakterleri metnin içinde yerlerini alırlar. Marx’ı okumak, Dante’yi, Balzac’ı ve Dostoyevski’yi okumak gibidir. Dante’yi ve Balzac’ı okur gibi kendinizi o muhteşem *İlahi İnsanlık Komedyası*’nın içinde bulursunuz. Dostoyevski’yi okur gibi kendinizi çözümsüz gibi görünen vicdani sorunların karşısında bulursunuz. Ve sonunda bu büyük yazarların edebiyatla bize söylemek istediklerini, Marx’ın bilimsel olarak gösterdiğini görürsünüz: Bütün çözümsüz gibi görünen sorunların çözümü sadece bize, türümüze, aittir; Tanrı bize yardımcı olmayacaktır. Bu nedenle Marx her eserinde *İdeoloji*’ye karşı yazar. Her eseri ideolojinin eleştirisidir. Bu anlamda eserlerinin tümü insan türünün nasıl ve ne şekilde ideolojiden özgürleşerek kendi gücüne yönelebileceğinin yollarını açığa çıkarır. Kapital bu durumun bir istisnası değil aksine bir *primus inter pares*’dir.¹ Kapital burjuva ideolojisinin eleştirisidir ve burjuva toplumunun insanına kendi insani gücüne nasıl dönebileceğinin, bu toplumu aşarak özgür insan toplumunu, sosyalist toplumu, nasıl kurabileceğinin yollarını gösterir. Bu çerçeveden bakıldığında Kapital’de sunulan “meta fetişizm” kavramlaştırmasının eserin kurgusu içinde merkezi bir önem taşıdığı görülebilir. Bu saptamaya destek olabi-

¹ Eşitler içinde en iyisi.

lecek bir gözlem Birinci Cilt'in Birinci Bölüm'ünde sunulan bu kavrama Üçüncü Cilt'te, kapitalist üretim tarzının somut analizi tamamlandıktan sonra, tekrar dönülüyor olmasıdır. Bu kısa bildiride bu gözlemden hareketle Marx'ın en büyük eseri ve onun arka planı hakkında görebildiklerimi sunuyorum.

Hatırlanması gereken

Hepimizin malumu olduğu üzere Sovyetler Birliği'nin dağılmasını izleyen yıllarda insanlığın üzerine yeni giysiler, yeni "deli gömlekleri" geçirildi. Bu dönemde burjuvazi politik bir zafer kazanmıştı ve insanları sınıf giysilerini çıkartmaya, piyasanın akıllı bireyi "kostümünü" giyinmeye zorluyordu. Bu kampanyanın önemli bir öğesi Marx'ın Kapital'inin, sosyalizmin ve komünizmin tarihin çöplüğüne atıldığı uydurmasıydı. Doğrusunu söylemek gerekirse bu planlı yalanın yaygınlaştırılmasında önemli ölçüde başarılı da olundu. Öte yandan tarihin zamanı burjuvazinin saatinin aksi yönünde akıyordu. Burjuvazinin politik zaferi piyasanın uyuşturucu ya da duygusuzlaştırıcı etkisiyle birleşince ortaya varlığını satın alma ve satma eylemlerinden ibaret sanan bir insanlık durumu çıkmıştı. Ancak tezgâhtar ve müşteri deli gömlekleri içine sokulan insanlar çirkin bir dünyanın ortasında giderek daha da çirkinleşen korkunç bir gerçekliğin faillerine çok kısa bir zaman aralığında dönüştüler. Bu dönemde insanların kendi türüne ve doğaya düşmanlıkları görülmedik ölçüde arttı. Milyonlarca insan burjuvalar arası savaşlarda soykırımı tabi tutularak yok edildi, sakat bırakıldı; milyonlarca kadın ve çocuk cinsiyetçi ve cinsel sömürüye maruz bırakıldı; ormanlar, denizler, göller ve nehirler imha edildi; yüzlerce canlı türü bir daha doğmamak üzere öldürüldü. Bugün 20 yıl kadar öncesini çoktan unutmuş bulunan herkes bir şeylerin ters gittiğini hissetmeye yeniden başladı. Ne gariptir ki unutanların hissetmeye başlamaları piyasanın çökmesi ve çekiciliğini yitirmesiyle örtüşüyordu. Piyasaya olan inanç sarsıldıkça insanlar unutkanlıklarının farkına varmaya başlıyorlardı ama başlarına gelenin ne olduğunu daha henüz tam anlamıyla bilmiyorlardı. Nitekim insanların pek çoğu yakın geçmişte sanki bir Altın Çağ'da yaşamış olduğumuzu hayal ederek ve bu hayallerine aşırı derecede inanarak unuttuğumuzu iddia ettikleri bir geçmişe bizleri davet ediyorlardı. Bu yol, yani unutma karşısında geçmişi özleyerek hatırlama refleksi, *nostaljiden* başka bir şey değildi. Bu devrimci bir yol değildi. Nostalji muhafazakârların yani tutucuların izlediği bir yoldu. Muhafazakârlar geçmişte de insanın unutkan olduğunu unutuyorlardı.

Hatırlanması gereken Marx ve Kapital'se, bu, 20 yıl önce de insanların eşitsizlik ilişkileri içinde bölünmüş ve birbirlerine yabancı olarak yaşamakta olduklarıdır. Hatırlanması gereken, 20 yıl önce de insanlığın büyük bir çoğunluğunun sermayenin köleleştirici, körleştirici ve çirkin maddi yaşamının kalıpları içinde hapsolmuş olarak yaşıyor oluşudur. Bu durum 1867'de de aynıydı.

Devrimci Marksizm

Yani 140 yıl önce de insanlar tutsak olduklarını, tutsak alınmış olduklarını, o sözde medeni Avrupa'nın ortasında unutmış gibi görünüyor ve bu unutkanlıkları içinde yaşıyorlardı. Marx Kapital'i yazıp, yayımlayarak bu unutkanlara bir şeyi hatırlattı: Devrimi, yani geleceği. Ona göre, devrim *bugünü ve onun ne olduğunu* nefes aldıkları her saniye *unutmadan ve bilerek* yaşayacak olanların yapabilecekleri ciddi bir işti. Ve bu ciddi iş büyük İngiliz yazarı David Herbert Lawrence'ın sanatçı sezgisiyle duyumsayıp, şiddetli bir kızgınlıkla tasvir ettiği "iğrenç" burjuva dünyasına son vermekten başka bir hedefi olmayan bir işti:

"Şimdi belki hiçbir kimse bilmiyordu; 19. Yüzyıl'da insanın ruhuna ihanet eden şey çirkinlikti. O muhteşem Viktoryen dönemde mülk sahibi sınıfların ve sanayiye teşvik edenlerin işlediği büyük suç işçileri çirkinliğe, çirkinliğe, çirkinliğe mahkûm etmeleri idi: kaba, biçimsiz ve çirkin yaşam alanları, çirkin idealler, çirkin din, çirkin umut, çirkin aşk, çirkin giysiler, çirkin mobilyalar, çirkin evler, işverenlerle işçiler arasında çirkin ilişkiler. İnsan ruhu ekmekten çok gerçek bir güzelliğe gereksinim duyar."²

Marx Kapital'de "güzelliğe" ancak ve ancak ekmeği için emek gücünü satmak zorunda olanların, proleterlerin, "büyük bir insanlık suçu işlemiş olanlara" karşı örgütlenerek yeni bir mecraya, devrimci bir yola, girmeleriyle ulaşılabileceğini -doğrudan olmasa da dolaylı bir yoldan- ortaya koyuyordu. Marx Kapital'i yazmaya başlamadan çok önce proletaryanın "güzelliği" sadece kendisi için değil, kendi sınıfı dışındaki bütün bireyler için de üretebilmeyi mümkün kılacak tek evrensel sınıf olarak kavramış ve bu görüşünü yazıya aktarmıştı. Ve işte bu sınıf çirkinliğin girdaplarında bocalıyor, büyük bir çoğunluğuyla kendisinden bekleneni *bilmeden* yaşıyor ve burjuva toplumunun çepçeri dışına çıkamadığından "güzelliğin" ne olduğunu daha henüz *bilmiyordu*. Daha da kötüsü Manifesto'nun dile getirdiği gibi proletarya burjuvazinin kendisine tıpa tıp benzeyecek şekilde yarattığı bir dünyada yaşadığından çirkinini güzel, güzeli çirkin olarak görüyor ve *biliyordu*. Alman İdeolojisi'nde ifade edildiği gibi söylenecek olursa, proletarya burjuva maddi ilişkilerinden türeyen bilincinin etkisiyle gerçekliği tepetaklak yani tersine çevrilmiş olarak gördüğünden çirkinini güzel olarak *hayal ediyordu*. Bu anlamda proletaryanın "bilmesi" yanlış bir bilmeydi. Bu yüzden de hep hata yapıyor ve kendi türünün -insan türünün- ulaştığı ve bu nedenle hak ettiği gelişmişlik düzeyinin altında yaşamak zorunda kalıyordu. Kapital *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nden -burjuva bilme tarzının eleştirisinden- yola çıkarak yeni bir bilme tarzını, devrimci proletaryanın bilme tarzını insanlara tanıtıyordu. Amacı burjuva yaşam koşullarından türeyen proletaryanın yanlış bilmesini değiştirmektir. Kapital doğrudan doğruya proletarya için yazılmış kapitalist üre-

2 D. H. Lawrence, *Late Essays and Articles*, derleyen James T. Boulton, *The Cambridge Edition of the Works of D. H. Lawrence*, Cambridge University Press, Cambridge ve New York, 2004, s.291-292.

tim tarzının bütüncül analizine odaklanan ilk büyük devrimci teori ve bilim eseri olarak karşımıza böyle bir amaçla çıkmıştı. Almanca Birinci Baskıya Önsöz'de Marx proletaryaya Dante'nin İlahi Komedya'sından bir özdeyişi değiştirerek şöyle sesleniyordu: "Segui il tuo corso, e lascia dir le genti".³ Bu nedenle *Kapital*'in dünya ölçeğinde proletarya devrimi tamamlanana kadar okunabilecek devrimci eleştiriye açık bilimsel bir emek ürünü olduğunu hiç çekinmeden ilan ediyordu. Dolayısıyla eserin güncelliğinin sınırlarını sanki şöyle tanımlıyordu: Dünyanın tümünde devrimci proletaryanın zafere ulaşacağı ana kadar, bırak ne derlerse desinler!

Hoca'nın keşfi ve keşfin keşfi

10 Kasım 1837 tarihinde yani bundan neredeyse tamı tamına 170 yıl önce 19 yaşında bir delikanlı babasına bir mektup yazmaktaydı.⁴ Ailesi tarafından Berlin Üniversitesi'ne hukuk eğitimi almaya gönderilen genç Karl buraya geldikten sonra karşılaştığı Hegelci felsefenin bir anda etkisi altına girmiş ve kararını vermişti: O hukuku bırakıp, felsefe eğitimine yönelecekti. Mektup babaya bu kişisel kararı kabul ettirmek için yazılmıştı. Kendisi de bir hukukçu olan baba ise felsefe eğitimine pek sıcak bakmamaktaydı. Delikanlının coşkun kaleminden dökülen cümleler Hegelci felsefenin dünyayı değiştirme uğraşısına çok güçlü bir temel sağladığına duyulan derin bir inanca işaret etmekteydi. Karl, Kant sonrası Alman felsefesinde "olan" ile "olması gereken" arasında kendisini rahatsız eden bir antagonizmanın varlığından, bu ikisinin birbirlerinden tamamıyla kopukluğundan söz etmekte ama bu durumun Hegel'in felsefesi ile aşıldığını belirtmekteydi. Ona göre Hegel "olması gerekeni", yani dünyayı değiştirme eylemine, devrimci eyleme, ışık tutacak olan normatif ilkeyi, gerçekliğin içine yerleştirmişti. Olması gerekenle olan bundan böyle bir araya gelmiş, bu ikisi arasında kavramsal bir köprü kurulmuştu. Artık felsefe göklerden dünyaya indirilmişti. Karl babasını şaşkınlığa gark etmiş olabileceğini düşüneceğimiz şu sözlerle yeni durumu tasvir etmekteydi: "Eğer Tanrılar bugüne kadar gökyüzünde ikamet ediyorlardıysa, şimdi dünyanın merkezi haline gelmiş bulunuyorlar."

Bu mektup aslında babaya yazılmış bir mektup değildir; Marx'ın kendisine yazdığı bir mektuptur ve yaşamının sonuna kadar devrimciyi yönlendirecektir. Marx son nefesini verene kadar yeryüzündeki Tanrıları karşısına alarak onlarla yeri geldiğinde düşünsel yeri geldiğinde yaşamsal bir kavgaya tutuşacak ve Büyük Fransız Devrimi sırasında Paris'in burjuva felsefe solanlarında değilse de 3 "Sen yolunda yürü ve bırak ne derlerse desinler!" "Aslı şöyledir: "Vien retro a me, e lascia dir le genti" (Beni izle ve bırak ne derlerse desinler), *İlahi Komedya*, "Araf", 5. şarkı, 13. satır" – Alaattin Bilgi'nin notu, Karl Marx, *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, Beşinci Baskı, 1997, s. 19.

4 Bu mektup ve bu bölümdeki yorumlar için bkz. Sholomo Avineri, *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge University Press, London, 1970, s. 8-64.

Devrimci Marksizm

ateşli sokaklarında ifade edilmiş olan “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik” ilkelerini temel alan bir insan toplumu kurulması mücadelesine biteviye katkı yapmaya çalışacaktır. Karşısına aldığı ilk büyük Tanrı Tanrıları yeryüzüne indirip ona gösteren Tanrıdır; yani her zaman büyük bir saygı ve hayranlık duyduğu, Türkçe ifade edecek olursak, Hocası olarak gördüğü Tanrı, Hegel’dir. Feuerbach’ın materyalist açıdan Hegel felsefesini eleştirirken işaret ettiği epistemolojik tutarsızlıktan yola çıkarak Marx Hegel’in düşünce ile maddi yaşam arasında kurduğu köprünün, bu belirlenim ilişkisinin, yanlış kavranmış olduğunu ileri sürer. Hegel düşüncüyü ve dolayısıyla algılamayı maddi yaşamdan bağımsız bir varlık olarak kavradığından maddi yaşamı belli bir düşüncenin sonucuna indirgemektedir. Pozitivist bilim çerçevesinin kavramlarıyla mesele ortaya konacak olursa, Hegel’e göre, düşünce bağımsız değişken, maddi yaşam bağımlı değişkendir. Dolayısıyla maddi yaşamın açmazlarını çözerek aşmak, maddi yaşamı dönüştürerek geliştirmek ancak ve ancak yeni ve daha gelişkin bağımsız bir düşüncenin devreye girmesiyle mümkündür. Bu devrimci düşünce maddi yaşam koşullarından yani insan toplumunun kendisinden çıkamaz; çünkü maddi yaşam alanından çıkacak bir düşünce evrensel ya da genel çıkarı kendi gerçeklik soyutlamasına temel alamayacağından sadece ve sadece özel bir çıkarın taleplerini sanki genel bir çıkarımış gibi sunacaktır. Dolayısıyla gelişmeyi sağlayacak güç dışarıdan, kendinde evrensel olan *mutlak* bir düşünceden, *İde*’den, gelecektir. Herkesin malumu olduğu gibi Hegel bu genel evrensel düşüncüyü sonunda toplumu oluşturan özel çıkarların tümünün üstünde ama tümünü de kapsayan *Devlet* düşüncesiyle özdeşleştirecek ve insanlık tarihini somut siyasal örgütlenmelerin söz konusu bu *İdeal Devlet* düşüncesine doğru evrimi olarak yorumlayacaktır. Bu teori daha sonra Max Weber’in neredeyse tüm entelektüel enerjisini tüketecek olan “modern bürokrasi” olgusunun en tipik örneğini -Prusya örneğini- ilk elden yaşamış, bu yapının insanın kanını donduran soğukluğunu gözlemlemiş zeki bir delikanlıya pek ikna edici gelmiş olmamalıdır.

Devletten kopuş topluma dönüş

Weber’den çok önce Marx Hegel’in hukuk felsefesini eleştirdiği gençlik eserinde bürokrasi sorununu ele almıştır. Ona göre devlet örgütlenmesi hiçbir zaman genel çıkarı temsil edemez. Bunun temel nedeni bürokrasinin kendisinin özel bir çıkar olmasıdır. Bürokrasi tek kelime ile “Yüce Devletin” işlerinin özel mülkiyetine sahip olmak demektir. Bir başka deyişle, bürokrasi toplumun manevi temsilcisi görünümüne sahip olabilecek tek varlıktır. Bu nedenle devlet işleri *mistik* bir havaya bürünmekte ve devletin çıkarlarının gizlilik ilkesine göre yürütülmesi bir *dine* dönüşmektedir. Bürokrasi ve devlet hakkında bırakın devrimci bir eleştiri yapabilmeyi, öyle sıradan laf ola beri gele türünden ileri geri konuşmak bile işte bu mistik öze ihanet olarak algılanmaktadır. Kendisi hakkında konuşulamayacak,

eleştirilemeyecek bir şey insanın tarihsel gelişimi açısından değerlendirildiğinde nasıl evrensel bir varlık olarak kavranabilir? Bu devlet denen şey “himmetinden sual olmaz” yeryüzü Tanrısı değilse başka nedir? Kariyer sahibi vicdanlı bürokratımız bu yüce varlığın himmetine bağlı olarak dünya işlerini yöneten bir din adamından başka ne olabilir?

Peki, Hegel gibi büyük bir filozof bu yanlışlığa neden düşmektedir? Her büyük düşünür küçük bir epistemolojik hata yapabilir. Marx’a göre Hegel’in küçük epistemolojik hatası *devrimci teori* açısından ciddi bir yanlışlığa yol açmıştır. Hegel Alman idealist felsefesinden tümüyle kopamadığından düşünceyi neden, eylemi sonuç olarak kavramış ve gerçek nedensellik ilişkisini belirleyecek bir epistemolojik sıçrama gerçekleştirememiştir. Hegel, Marx ve Engels’in Alman İdeolojisi’nde daha sonradan formüle edecekleri gibi, gerçekliği “Tanrılaştırmanın” kalıpları yani ideolojinin kalıpları dışında algılayamamakta ve tepetaklak görmektedir. Hegel’e insan yaşamının ilişkileri aynen “*camera obscura*”da olduğu gibi tersine çevrilmiş ya da baş aşağı olarak görünmektedir. Sorun Hegel’i ve gördüklerini ayakları üzerine dikmektir. Bir başka deyişle, Tanrıları yeryüzüne indiren Filozof yeryüzüne indirilmelidir. Bu hedef Kapital’de tamamlanacaktır. Ama daha bu aşamada dahi Hegel çoktan “dünyayı yorumlayan” filozoflar arasındaki saygın yerine yerleştirilmiştir. Devlet artık bağımsız bir değişken olarak kavranmamakta aksine topluma yani maddi yaşamın ilişkilerine tümüyle bağımlı hale getirilmiş bir türev olarak ele alınmaktadır. Devrimci düşünce *bugünün* maddi koşullarından ve onun çatışmalarından tetiklenerek üretilecek insan düşüncesinden başka bir şey olamaz. Marx bu devrimci düşüncenin burjuvaziyle proletarya arasındaki maddi çatışmadan kaynaklanacağını ve proletaryanın safklarından üretileceğini daha sonra gösterecek ve bu sınıfı, sınıfların ve dolayısıyla devletin sonunu ilan edebilecek yegâne sınıf olduğundan, evrensel düşünceyi üretebilecek tek sınıf olarak tespit edecektir.

Marx 1844 El Yazmaları’na başlarken artık kendi epistemolojik ilkelerine sahiptir. Doğru bilgiye insanların “Tanrılaştırma” yanılısamasının ve bu yanılısamının her somut toplumsal oluşumdaki özgül halinin ve varlık koşullarının eleştirisiyle ulaşılabilecektir. Bilginin doğruluğunun ise tek bir ölçütü vardır: Özgürleşme (*emancipation*) ya da tahakküm ilişkilerinden kurtulmanın bilgisini elde etme. Marx epistemolojik problemi bu şekilde tanımladıktan sonra kendi zamanına ve mekânına, 19. Yüzyıl Avrupa’sına, “burjuva toplumuna”, döner ve bu zamanın ve mekânın tanrılarının tanrısını aramaya başlar. Onun çok sevdiği Yunan mitolojisini anımsayarak ifade edecek olursak, O artık burjuva toplumunun Zeus’unu aramaktadır. Zeus’u bir kere bulup ortaya çıkarırsa, bütün diğer küçük tanrıların ve tanrıçaların üretilmesine yol açan genel tanrılaştırma - artık fetişleştirme diyebiliriz - biçimini, yani gerçekliği tepetaklak görerek yanlış bilme halinin burjuva toplumundaki genel formunu ortaya çıkartmış olacaktır. 1850’lere gelindiğinde Marx Zeus’u çoktan bulmuştur ama onun ismini ve cismini insanlığa tanıtılabilmek

için ekonomi politikçilerin yazdıklarını hazmetmesi ve aşması gerekmektedir. Bu zorlu işi bittirdiğinde ortaya çıkan eserine burjuva toplumunun tanrılarının tanrısının ismini çekinmeden verir: Kapital ya da burjuva toplumunun Zeus'u.

Das Kapital ya da “zenginliği” emeğe geri vermek

Marx Kapital'e “meta” olgusunun analiziyle giriş yapar. Burada “tek bir meta” “kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların” “zenginliğinin” “birimi” olarak soyutlanmaktadır.⁵ Bu anlamda Marx herhangi bir zamanda ve mekânda piyasada değişim amacıyla üretilmiş bir nesne olarak meta ile ilgilenmemektedir. Marx kapitalist toplumlarda *zenginlik* “muazzam bir meta birikimi” olarak kendini gösterdiğinden *kapital* (Türkçesiyle sermaye) kavramını geliştirmek için metadan başlanması gerektiğini ileri sürmektedir. Daha ilk cümlede Adam Smith'in ve David Ricardo'unun, yani ekonomi politikçilerin, izlediği yol *tersine çevrilmektedir*. Ekonomik politik “zenginliğin” analizine *emekten* başlayarak *değere* geçmekte ve zenginliğin “birimini” *emek* olarak soyutlamaktadır. Ne gariptir ki kapitalist toplumda “zenginlik” üreten “emek” en fakir varlıktır. Smith ve Ricardo bu sıradan, çocukların bile çok iyi bildiği gerçeği, sanki hiç görmemiş ve duymamış gibidirler – ideoloji bu olsa gerek! Demek ki Kapital'in girişinde Marx ekonomi politikçilere şu soruyu yöneltmektedir: *Günümüz toplumlarında zenginlik üreten emekçi neden fakirdir? İşte Marx'ın üç cilt boyunca yanıtlamaya çalıştığı temel soru budur ve bu yüzden proletaryaya “bırak ne derlerse desinler” diye seslenmektedir.*

Marx analizine *emekten* değil *metadan* başlayarak kapitalist üretim tarzında *değeri* sorunsallaştırmaktadır: Metayı mercek altına aldığımızda kendi içinde çatışma halinde olan bir varlıkla karşı karşıya olduğumuzu görürüz. Meta hem bir *kullanım-değeri* hem de bir *değişim değeridir*. Bir kullanım-değeri olarak meta belli bir insan ihtiyacını karşılar. Bu yanılla meta insan için yararlı bir *içeriğe* sahip olan bir nesnedir. Öte yandan, bir değişim değeri olarak meta başka metalarla belirli oranlarda değiştirilebilmektedir. Bu yanılla meta yararlı içeriğinden bağımsız bir *değer biçimidir*. Metaların değiştirilebiliyor olması demek “ya birbirlerinin yerlerini alabilmeleri, ya da birbirlerine eşit olmaları” demektir. Bu saptama Marx'ı *değişim-değeri* hakkında iki sonuca ulaştırır: “. . . birincisi: belli bir metam geçerli değişim değerleri eşit bir şeyi ifade eder; ikincisi: *değişim-değeri*, genellikle yalnızca bir anlatım biçimi, metada bulunan, ama ondan ayırdedilebilinen görüngüsel (phenomenal) biçimidir.”⁶ Bu noktada Marx *değişim (mübadele) eylemini* zihni yani bilişsel (cognitive) bir faaliyet ya da işlem olarak kavramlaştırır: “. . . metaların *değişimi*, kuşkusuz, kullanım-değerinden tamamen soyutlanarak karakterize edilen bir iştir.” *Değişim eylemi* bir soyutlama

5 Kapital: Birinci Cilt, a.g.y. s.47.

6 Kapital: Birinci Cilt, a.g.y. s.49.

eylemidir. Değişim değerleri olarak *görüldükleri* sürece metalar “yalnızca farklı miktarlardır ve dolayısıyla zerre kadar kullanım-değeri içermezler.” Değişim metaların “maddi şeyler olarak varlıklarını yok” etmektedir. Bu sonuç Kapital’in daha henüz dördüncü sayfasında Marx’a meta fetişizmi kavramlaştırmasına doğru önemli bir adım atmasına olanak sağlar:

Ürünlerin yararlı nitelikleriyle birlikte, hem bunlarda şekillenmiş çeşit çeşit emeğin yararlı niteliğini, hem de bu emeğin somut biçimlerini yok etmiş oluruz; hepsinde ortak olandan başka bir şey kalmamıştır; hepsi de tek ve aynı tür emeğe, soyut insan emeğine indirgenmiştir.⁷

Bu noktada şunu söylemek mümkün: Kapitalist toplumda zenginlik meta birikimi şeklini aldığından bu toplumda zenginleşmek demek toplumsal soyut insan emeğinin daha fazla *miktarına* sahip olmak demektir. Bu aynı zamanda kapitalist toplumda değer ölçüsünün ekonomi politikçilerin düşündüğünün aksine sadece “emek” olarak değil “soyut insan emeği” olarak kavramlaştırılmasını gerektirmektedir. Demek ki kapitalist toplumun insanının gerçekliği nasıl algıladığının teorisini geliştirebilmek için metadan başlamak bir gerekliliktir – yani tarihsel toplumsal ilişkinin ortaya çıkarılmasının tarihsel epistemolojik koşuludur. Bu toplumda Marx’ın Butler’dan alıntılanmış aforizmada ifade edildiği gibi “bir şeyin değeri getireceği şey kadar” *görülme*ktedir. “Yarar”, “nitelik”, “içerik” *görülmez* yani yok olmuş, “getiri”, “miktar” ve “görüngüsel biçim” gibi fetişist algılamalar ise her şey olmuştur. Dolayısıyla bu toplumun insanı hiçbir şeye getireceği şeyden daha fazla bir şey vermek istemez. Marx bu tarihsel insan halinin değer belirlenimi üzerindeki sonucunu şöyle kavramlaştırır: bu toplumda her şeyin değeri o şeyi üretmek için gereken toplumsal emek zamanına göre belirlenir. İşte metadan değere böyle geçilmektedir.

Bu aşamaya gelindikten sonradır ki değer sermayeye yani Zeus’a dönüşümüne geçilebilir. Marx bu dönüşümü ve dolayısıyla sermaye kavramlaştırmasını metaların dolaşımında karşılaştığımız bir çelişkidен hareketle gerçekleştirir. Bir metanın bir başka meta ile para dolayımıyla değiştirildiğini varsayarsak, metaların dolaşımını (M-P-M devresi) belli kullanım değerlerinin belli başka kullanım değerlerine bu metaların içerdikleri soyut insan emeği miktarlarının oranında dönüştürülerek *tüketime* yöneltilmesi olarak tanımlayabiliriz. Bunu yaparsak metaların dolaşımını üretim ilişkilerinden soyutlamış olacağımızdan değişime (mübadele) bağımsız bir varlık alanı atfetmiş oluruz. Oysa metaların dolaşım alanı üretim alanına tabidir çünkü bu alan sermayenin devresinin içine yerleşmiştir. Daha açık ifade edersek, piyasada karşımıza çıkan ve para dolayımıyla eşit değerler olarak birbirleriyle değiştirilen metalar *tüketilmek* için değil *zenginlik birikimi* için üretildiklerinden değişim alanı tümüyle üretim alanına tabidir. Kapitalist değişimin (mübadelenin) kurallarını kapitalist üretimin mantığı belirlemektedir. Sermayenin en basit devresi (P-M-P) incelenince görü-

⁷ Kapital: Birinci Cilt, a.g.y. s.50.

Devrimci Marksizm

lür ki burada bir başka *tersine çevirme işlemi* söz konusu olmaktadır. Sermaye üretimin amacının insan olması yönelimini üretimden soyutlayarak insanın amacını üretime dönüştüren bir bilişsel varlığa işaret etmektedir. Bu nedenle kapitalist üretim sadece değişim-değeri üretir ve ürettiği şeylerin kullanım-değerine kayıtsızdır. Sadece değişim değeri üretme yöneliminde olan servet düşkününü kapitalist üretime başladığı anda sahip olduğu değişim değerinden daha fazla bir değişim değeri üretmek zorunda olduğunu bilir. Yani emek gücünü satın aldığı insandan, proleterden, ona ücret şeklinde ödediği değişim değerinden daha fazla değişim değerini ondan alması gerektiğini bilir. Dolayısıyla kapitalist proletere harcadığı emek-gücünün eşit değerini ücret olarak ödemekle birlikte, onu “artık değer” üretimine tabi tutabilmek için “despotik” bir üretim örgütlenmesi içinde istihdam etmek zorunda kalır. Servet düşkünümüz için üretimin her saniyesi altın değerindedir. Marx artık görünmeyeni göstermiştir: Sermaye ücret köleliği koşullarında “artık değere” el koyarak, bunun meta biçiminde biriktirilmesidir. Bu kadarı bile Smith ve Ricardo’ya dönüp şunu söylemeye yetebilir: Değeri emek üretir ama kapitalist değer üretimi emekçiyi zenginleştirmez.

İşte bu keşif neticesinde Marx burjuva toplumunu *Kapital*’in boyunduruğu altında bir insanlık olarak görür ve tanıtır. Metaların değeri değişim değerleri ile ölçülür, ölçülür ama bu toplumda metaların değişim değerleri üretimleri için harcanan soyut insan emeği olarak görülmezler. Metalar piyasada belli bir parasal karşılıktan mübadele edilen varlıklar olarak algılanırlar. Metalar insanları yanıltmaktadırlar: kendilerini insan emeğinin nesneleşmiş halleri olarak değil, aksine kendilerini üreten insanlardan bağımsız kendi başlarına değerli varlıklar olarak göstermektedirler. Bu nedenle insanlar aralarındaki karşılıklı kişisel bağımlılıklarını görememekte, metaları “görüngüsel biçimlerinde” algılamakta ve dolayısıyla kapitalist üretimin sömürü ilişkisi içerdiğini bilememektedirler. Bunu yapmakla da artık değer üretimine ve bu durumun koşulladığı despotik üretim yapısına duyarsızlaşmış ya da körleşmiş olmaktadırlar.

Sonuç yerine

Kapitalist toplum nesnedeki özneyi yok etmiştir. En basit haliyle ifade edersek, burjuva toplumunda özneler arası ilişkiler nesnelere arası ilişkiler olarak yaşanmaktadır. Dolayısıyla özne nesne olarak görülürken, nesne sanki bir özneymiş gibi hayali bir gerçeklik kazanmaktadır. Burjuva toplumunun *maddi temel*i kendinde tepetaklak bir gerçekliktir. Meta fetişizmi bir görme ve bilme tarzı olarak gerçek insan ilişkilerinin tersine çevrilmesinin, nedenin sonuç, sonucun neden olarak algılanmasının temel nedenidir. Bu anlamda meta fetişizmi burjuva toplumunun bütün tekil ideolojilerinin genel biçimini bize sunmaktadır. Örneğin, milliyetçilik hayali bir millet öznesinin karşısında nesnelere olarak insanları konumlandırırken tamamıyla meta fetişizminin biçimine uymaktadır. Benzer

şekilde devletçilik hayali bir devlet öznesinin karşısında bir nesne olarak toplumu konumlandırırken bütünüyle meta fetişizminden kaynaklanan ideolojik bilme biçimine yani gerçekliği yanlış bilme biçimine uygun düşmektedir. Kısacası gerçek ilişkiler bu ilişkilerin öznelerine tepetaklak görünmektedirler; çünkü maddi varlıklarını sürdürürlerken girdikleri zorunlu üretim ilişkileri bu tür bir bilme ve düşünme tarzını onlara koşullamaktadır. İşte meşhur altyapının üst yapıyı belirlemesi ama üst yapının kendinde ikincil belirlenimlere sahip olmasının gerçek anlamı budur.

Burjuva fetişler dünyasında insanın emek-gücü de bir metaya yani fetişe dönüşmüş ve değeri fetişler yani metalar hiyerarşisindeki yerine göre belirlenir olmuştur. Burjuva toplumunun özünü bilmeyen fakat onun bilme tarzına göre onu bilenlerin tek bir amacı vardır: fetişler hiyerarşisinde yukarıya daha yukarıya çıkmak. Oysa bu altta kalanın canı çıksın dünyasında aslında olup biten tek şey, yani Marx'ın bizlere hatırlatmak istediği tek şey, insanlığın tanrıların tanrısı Kapital'i yüceltmelerinden, bu tanrının "hımmetini" büyütmelerinden ve dolayısıyla tutsaklıklarını derinleştirmelerinden başka bir şey değildir. İşte bu yüzden insanın özgürleşmesi bu Tanrının öldürülmesine bağlıdır ve bu eylemin toplumsal koşulları bu göreve proletaryayı çağırılmaktadır. Tartışmamızı Marx'ın Grundrisse'de bir dipnotta sermaye hakkında yazdıklarıyla sonlandırarak biz de bu çağırışı günümüzde tekrar hatırlamış olalım: "Sermayenin acımasızca bir sömürü içinde yarattığı şey, aslında geleceğin 'kendi tarihini özgürce üretecek' olan toplumunun temel koşuludur".⁸

---

⁸ Karl Marx, *Grundrisse: Ekonomi Politğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişayan, Birim Yayıncılık, İstanbul, 1979, s. 377.